

- ³³ Вж. Международная поддержка..., 101–179.
- ³⁵ К о п а н с к и й, Я. Интернациональные традиции..., с. 75–77.
- ³⁶ За причастността на Андри Барбюс към съдбата на татарбунарци има написано отделно изследване: М у д р и к, Л., Семейновски, О. Андри Барбюс ши процесул де ла Татарбунар Кишинев, 1958. (Отпечатана е на кирилица!)
- ³⁷ Вж. по-подробно в: Р о ш к о в а н, Ю. Яркая страница пролетарской солидарности Кишинев, 1970.
- ³⁸ Вж. текста в: L'Humanite, Paris, Nr 9758q 28 Dug. 1925.
- ⁴⁰ Р о ш к о в а н, Ю. Борьба вокруг процесса..., с. 89.
- ⁴¹ К о п а н с к и й, Я. Интернациональные традиции..., с. 81.
- ⁴² R e s k e r, M. – L. England und die Donaauraum. Stuttgart. 1976, s. 230–231.
- ⁴³ Пак там, с. 230.
- ⁴⁴ Пълният текст на кореспонденцията на Ст. Грейъм е публикуван в: Новый мир, М., 1925, № %.
- ⁴⁵ ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а. е. 282, л. 1.
- ⁴⁶ Международная поддержка..., с. 79.
- ⁴⁷ ДАСИП, ПП, 1925, фасу. III, пов. бр. 7.
- ⁴⁸ Чехословашки извори за българската история, т. I, С., 1985, с. 326–327.
- ⁴⁹ Пак тоам, с. 378.
- ⁵⁰ Berliner Tageblatt. 18 Mai 1925.
- ⁵¹ Документы внешней политики СССР (ДВП СССР), т. 8, М., 1963, с. 218.
- ⁵² ДАСИП, ПЛ, 1924, фаз. III, пов. бр. 701.
- ⁵³ ZSTA Potsdam. 15. 01, Nr 5940, Bl. 15–16.
- ⁵⁴ K r u g m a n n, R. W. Sudosreuropa und Grossdeutschland. Breslau, 1939q s. 84.
- ⁵⁵ ZSTA Potsdam. 15. 01, Nr 13394, Bl 21–26.
- ⁵⁶ ADAP, Serie B, Bd. VI, s. 27.
- ⁵⁷ Пак там, с. 221–222.
- ⁵⁸ Вж по-подробно вестниците "Правда", "Известия", "Красная звезда", "Гудок" и др. от 1925.
- ⁵⁹ Путь МОПР-а, М., 1925, № 18–19, с. 2.
- ⁶⁰ ДВП СССР, т. 8, с. 777.
- ⁶¹ ЦДИА, ф. 164, оп. 1, а. е. 22, л. 9.
- ⁶² Пак там, л. 13.
- ⁶³ Пак там, ф. 302, оп. 1, а. е. 1.
- ⁶⁴ Октомври и българските интернационалисти. С.–М., 1973, с. 246.
- ⁶⁵ Навеки заедно. С., 1969, с. 104.
- ⁶⁶ Н и к о н о в а, С. В. Антисоветская внешняя политика английских консерваторов 1924–1927. М., 1963, с. 162.
- ⁶⁷ Вж. за обиколката на Ал. Цанков в: Стенографски дневник на XXI ОНС, 2 р. с., т. 2, с. 609–610.
- ⁶⁸ Б а р б ю с, А. Палачи, с. 130.

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ТРЕТИ

ПРОЯВИ НА ОРГАНИЗИРАНО МАЛЦИНСТВЕНО ДВИЖЕНИЕ СРЕД БЪЛГАРИТЕ В БЕСАРАБИЯ /1929–1930 г./

БЛАГОВЕСТ НЯГУЛОВ

Няколко обществени прояви на българското население в бесарабския окръг Четатя Албъ /бивш Аккермански/ през 1929–1930 г. дават основание да се говори за начало на организирано малцинствено движение сред бесарабските българи. Настоящата публикация е опит да се обяснят предпоставките за тези прояви, да се разкрие техният развой и отзвук, да се посочат причините, поради които те остават само едно начало, не прераснало в добре организирано и влиятелно обществено-политическо и национално културно движение¹. Основен източник по темата са неизползваните досега публикации в българския вестник "Наш глас", издаван в гр. Четатя Албъ /бивш Аккерман, днес Белгород Днестровский/ през 1930 г., и съхраняван в библиотеката на Румънската академия в Букурещ.

Историческата ситуация в Европа и в Румъния към края на 20-те години създава благоприятни предпоставки за открито поставяне на малцинствените проблеми, включително от страна на самите малцинства.

В европейски план 1929 г. е кулминация на опитите за решаване на малцинствените проблеми чрез средствата, които предоставя международната система за закрила на малцинствата под егидата на Обществото на народите. Главно по инициатива на германския външен министър Г. Щреземан в рамките на световната организация се поставя на обсъждане процедурата на приемане на петиции с оплаквания за положението на малцинствата с оглед увеличаване на нейната ефективност. Това вдъхва големи надежди както на малцинствените общности, така и на техните родствени държави. Според българския външен министър Ат. Буров въпросът за малцинствата излиза от своята академична фаза, за да стане обект на политическо решение. В крайна сметка постигнатото реформиране на процедурата за малцинствените петиции е минимално и се отнася предимно до нейната публичност. То не променя общата неефективност на цялата система, която се корени в политическия характер на Обществото на народите. Все пак подетата през 1929 г. дискусия стимулира, макар и за кратко време, легалните движения на малцинствата в международен и

вътрешнодържавен план².

В Румъния по това време управлява Национал-църънистката /селска/ партия /НЦП/. Дошла на власт през ноември 1928 г. в името на една демократизация на обществения живот и държавното управление, тя се ползва с голяма подкрепа от страна на румънците в Трансилвания, широките слоеве на селячеството и дори на част от малцинствените населени в страната. Надеждите на малцинствата са свързани с обещанията за справедливо решаване на техните проблеми чрез закон в съответствие с конституцията и "духа на времето". Новата власт отменя военното положение, съществувало в някои райони, като Южна Добруджа и Бесарабия /с изключение на 15-километровите крайгранични зони/, както и строгата цензура върху печата. Правителството се заема с проучване на малцинствените искания и съставя специална комисия за изработване на проектозакон, предвиждащ създаването на Държавен подсекретариат за малцинствата. През лятото на 1929 г. парламентът приема нов закон за административна организация на страната, който цели децентрализация на управлението. Законът създава нови седем административни единици, наречени директори, които контролират държавните служби в съответния район, и разширява функциите на окръжните и общинските съвети. За първи път се дават права на жените да гласуват и да бъдат избирани в тези съвети³.

Въпреки че по време на управлението на Национал-църънистката партия не настъпват радикални промени в румънската малцинствена политика, основаваща се на интегралния национализъм, промените в международната и вътрешнополитическата обстановка активизират легалните движения на всички малцинства в страната. Не правят изключение и българите. Още през ноември 1928 г. в Добрич се създава Българска миноритарна /малцинствена/ партия, която разпростира началната си дейност в Добруджа, но си поставя за цел да обедини всички българи в Румъния в една политическа партия на малцинствена основа. В печатните издания на българското движение в Добруджа започва да се отделя все повече място на българското население в други райони на страната и преди всичко на компактната общност на бесарабските българи. Полагат се усилия за установяване на контакти с другите по-добре организирани малцинства в Румъния, които са част от опитите за изграждане на общ малцинствен блок. От друга страна, дейност в защита на някои интереси на българското малцинство развиват и българите-парламентаристи от Южна Добруджа, избрани с листата на управляващата партия⁴.

До края на 20-те години българите в Бесарабия са подложени на един военно-полицейски и асимилационен режим, който не допуска тяхното свободно организиране на легална основа⁵. Причините за тяхното недоволство се дължат преди всичко на общите насоки в румънското управление на областта, което се характеризира с беззаконие, насилия, корупция и стопанска стагнация, но също така и на незачитането на културно-просветните им права като малцинство.

Трябва обаче да се подчертае, че за разлика от положението в Южна Добруджа в Бесарабия румънската власт не накърнява драстично собственическите права на местното население. Затова бесарабските българи, като цяло, запазват своите поземлени имоти с изключение на тези, които са собственост на български поданици или на земи над 100 ха, които се експроприират по силата на закона за аграрната реформа. Този факт несъмнено определя тяхната по-малка мотивация за участие в малцинственото движение. Що се отнася до асимилационната политика спрямо бесарабското българско население, тя се проявява главно в наложената пълна румънизация на училищата и духовния живот.

Проявите на организирано малцинствено движение сред бесарабските българи през 1929–1930 г. са отпор на дотогавашния румънски режим, но и следствие на настъпилите промени в обществено-политическото развитие. Първите признаци за засилване на интереса на бесарабските българи към малцинствена дейност са писмата, изпращани през втората половина на 1929 г. до редакцията на българския вестник "Единство", издаван в Добрич. В тях се изразява задоволство от прочетеното във вестника, както и желание за издаване и в Бесарабия на такъв български печатен орган, за откриване на български частни училища в областта и за по-тесни връзки с добруджанските българи, от които се търси съвет и подкрепа⁶.

Център на българските малцинствени прояви в Бесарабия става разположеният в югоизточния край на областта граничен окръг Четатя Албъ. Това не е случайно, защото този район има не само най-пъстър етнически облик в сравнение с останалите бесарабски окръзи, но и най-голяма концентрация на българско население, което при това съставлява относително мнозинство. Според данните от румънското преброяване през 1930 г. от общо 341 176 жители на окръга българите са 71 227 души /или 20,9 %/, украинците и рутените – 70 095, румънците – 62 949, руснаците – 58 922, германците – 55 598 и т. н. Българите от окръг Четатя Албъ са почти половината от всички бесарабски българи /общо 163 726 души/ и са заселени в 17 по-компактни селища /от 2 253 до 6 090 жители-българи/, в 44 селища /от 10 до 439 българи/ и в още 64 селища /от 1 до 9 българи/. Най-голямото българско село е Чийшия с 6 090 българи⁷. В същия окръг през първите години след световната война се откриват най-много български начални училища – 59 от общо 78 за цяла Бесарабия⁸, които по-късно са напълно румънизирани. Компактността на българското население, съотношението между етническите групи и съжителството с добре организирани и успешно отстояващи своите права германци несъмнено повишават духа и самочувствието на местните българи.

Инициативата за организационно обединяване на българите се подема от няколко представители на интелигенцията, които се занимават със свободни професии – предимно адвокати. Тяхната необвързаност с държавната

администрация ги прави материално и политически независими, което създава предпоставките за общественно-политическата им дейност. Водач на инициативната група е Феодор Трифонович Узун /българският печат в Добруджа изписва името и като Ф. или Т(одор) Узунов/. Той е роден през 1885 г. в с. Селиоглу. През 1911 г. завършва Санкт Петербургския юридически факултет. До световната война работи като адвокат в гр. Кишинев, а след войната се прехвърля в гр. Аккерман /Четатя Албъ/. През 1929–1930 г. Ф. Узун е декан на Адвокатския корпус в окръга – факт, който говори за неговия авторитет като опитен адвокат с голяма клиентела⁹.

В края на 1929 г. инициативната група публикува в кишиневския вестник „Бассарабская воля“ под редакцията на проф. Ал. Бултур „повик“ към българското население в окръга. В него се казва, че е настъпило време, „когато българите трябва да се съединят в национална организация“, защото „нито една партия в царството, колко и да е демократична, не може да задоволи всичките нужди на отделните националности“. Според инициаторите бъдещата българска организация трябва да има преди всичко „културно-национални цели“, но същевременно ще се грижи за задоволяване на националнополитическите, обществени и икономически нужди на българите. Нейният девиз ще бъде „Мир и култура за българите“, а непосредствените ѝ задачи: да опазва българския език и обичаи, да издава български вестници и книги, да иска изучаването на българския език в училищата, да подбери достойни български представители за участие в местните органи на управление, да съдейства за решаване на малцинствените проблеми в Румъния /подготвянето на закон за малцинствата/, да спомага за уреждане на въпросите с икономически характер, интересувачи българите. За учредяването на такава организация инициаторите свикват на 29 декември 1929 г. в с. Ивановка Българска „съезд на представителите на българското население“ от окръг Четатя Албъ, за който те имат специалното разрешение на местния префект. Отправя се призив за избиране от 5 до 10 делегати от всяко българско село, които да се съберат на конгреса. Обявена е и неговата „програма“ или дневен ред: „1. Целта на културно-националната българска организация от уезда Четатя Албъ, 2. Въпросът за въвеждането на българския език в народните школи, 3. Издание на печатни български малцински орган, 4. Избор на Временни комитети, 5. Други въпроси“¹⁰.

Българският конгрес се провежда на 29 декември 1929 г. в с. Ивановка Българска с участието на около 500–600 души, от които около 300 са представители на 17-те големи български села в окр. Четатя Албъ. Форумът се открива в 11 часа под открито небе и продължава дори и след като завалява дъжд. След съставяне на списък на участниците се избира председател на конгреса в лицето на Ф. Узун и негови помощници – инж. Димитър Воденичар от с. Чийшия /бивш инспектор в реалното училище/, Димитър П. Дерли от с. Чумлекьой /учител, завършил Търговски институт в Киев/ и секретар – Райчев

от с. Чийшия /завършил реално училище/. Поздравления правят Ф. Узун и старият учител Г. Димитров, който казва, че конгресът е събдване на неговия сладък 45-годишен сън и призовава за обединение на всички българи от „края“ в новата организация. По обявените в дневния ред въпроси първи се изказва Ф. Узун. Той обяснява теоретическите и практическите аспекти на малцинствения въпрос, политиката на румънското правителство с оглед неговото решаване чрез закон и предимствата от създаването на организация на българите. Изказват се още Д. Дерли, Д. Воденичар и Иван Д. Стоянов /адвокат, родом от с. Делжелер/ чиято образна реч предизвиква особен ентусиазъм у присъстващите. Конгресът не минава без опит за провокация. Един от присъстващите, на име Кринчев, учител и член на управляващата партия, заплашва събралите се българи с репресии от страна на властите, но скоро е принуден да напусне трибуната. /По-късно се разбира, че национал-църънистката организация в окръга е насрочила свой конгрес в същото село с цел да провали българския конгрес/. По този повод българските представители решават да изпратят поздравителна телеграма до министър-председателя Ю. Маниу, в която се изразява задоволство от установяването на демократичен режим, при чиито условия става възможно провеждането на българския конгрес, и надежда, че по време на това управление българите ще могат да постигнат своя „национално-демократически идеал“.

При обсъждането на въпроса за въвеждането на българския език в обучението повечето оратори изразяват мнение този език да се изучава като предмет в държавните начални училища, всички други предмети да се водят и в бъдеще на „царския“ /румънски/ език. Същевременно се изказват желания за откриване в окръга на средни училища, в които „по-хубавите ученици-българи да могат да получат повече необходима на края ни просвета“. Ораторите изтъкват, че е желателно и издаването на български малцинствен вестник, но този въпрос се оставя за решаване от избраното ръководство. Конгресът избира „комитет“ от 25 души, в който влизат по един представител на 17-те български села, изпратили свои делегати, и още 8 души „от самия съезд“ /вероятно от организаторите и останалите присъстващи/. От своя страна комитетът, който явно е временно ръководство, избира свой „президиум“ в състав: председател – Ф. Узун, заместник-председатели или членове /наречени „товарищи председателя“/ – Ив. Д. Стоянов, П. Д. Тивчев, Д. П. Дерли и Д. Воденичар, секретар – Владимир В. Диордиев /адвокат, родом от с. Хасан Батър/, помощник – секретар – Николай Кискин и касиер – Христо Кискин /от с. Ивановка Българска/. Комитетът съставя и своя организационна програма¹¹.

На 15 януари 1930 г. в гр. Четатя Албъ излиза първият брой на българския малцинствен вестник „Наш глас“, обявен като „неделна общественно-политическа газета“. Това е единственият досега известен вестник, издаван на български език в Бесарабия през периода между двете световни войни. Негов директор е Ф. Узун. Издадени са три броя с ежеседмична периодичност – бр. 2 от 22 януари

и бр. 3 от 29 януари с. г. Вестникът се списва не само на български, но и на руски език, в съотношение 1:3 страници, като по-важните статии са публикувани и на двата езика. В материалите на български език се чувства влиянието на руския по отношение както на лексиката, така и на ортографията. Това се дължи на факта, че директорът и повечето сътрудници на вестника са руски възпитаници, които не са изучавали и не познават добре българския книжовен език. Вероятно сред авторите на статиите има и руснаци. Вестникът се печата в печатницата на П. К. Каратеодоров в гр. Четатя Албъ, а адресът на "редакцията и кантората" /вероятно става дума за адвокатската кантора на Ф. Узун/ е ул. "Беликовича", № 27. Издаването му спира поради финансови затруднения.

В програмната статия "Нашите задачи" се посочва, че вестникът ще задоволява нуждата на местните жители от "правдивото слово на незаинтересован печатен орган", който да ги осветлява за обществения живот в окръга и държавата. Другата цел на изданието е "да се събудят към активна дейност" силите на местната интелигенция, на градското и селското население, които "да вземат в техните си ръце съдбата на края". Отстоява се мнението, че в Бесарабия има "интелигентни, честни, с голяма обществена практика хора", които обаче досега са оставали "избутани от обществения живот". На трето място се подчертава, че вестникът ще отделя най-голямо внимание на малцинствените проблеми в окръга. Защищава се тезата, че решаването на тези проблеми минава задължително през създаването на национални организации от самите малцинства. Защото "въпросът за културно-националното самоопределение на малцинствата, както е: езика, обичаите и изобщо тяхната култура, може да си намерят тяхното задоволение в рамките на демократическите програми на някои си политически партии само по инициативата, по искането и истинския стремеж на самото население, което да поиска това". Сътрудничеството, /или "съортачване"/ е допустимо само с онези политически партии, които докажат, че наистина са демократични и водят политика на пълно признаване на малцинствата и пълно задоволяване на техните права. Накрая в статията се отправя призив за обществена подкрепа на вестника, която единствено може да осигури неговото "независимо и свободно съществуване"¹².

Главната тема в трите броя на вестника са изборите за окръжни съвети, насрочени за 5 януари 1930, и участието на българите от окръга в тях. Значението на тези избори се определя от факта, че те са първите, които се провеждат въз основа на новия административен закон, разширяващ функциите на органите на местното самоуправление. Изборите се извършват по пропорционалната избирателна система с висока минимална избирателна квота от 20 % за всяка листа. Подемът в легалните движения на малцинствата намира израз в техния стремеж за издигане на собствени листи за участие в изборите. В средите на българските общности също се чуват такива гласове. Един от дейците на миноритарното движение в Добруджа, Атанас Брашованов, пише във вестник

"Трибуна", че българското малцинство трябва да проведе "избори за себе си", като излезе със самостоятелни листи навсякъде, където съставлява компактна маса¹³. Но добруджанските миноритари не издигат своя листа за изборите. Управляващата НЦП се ползва още с голям кредит на доверие сред преобладаващата част от българското население, като привлича и авторитетни представители от неговите среди. Възползвайки се и от предимствата, които ѝ предоставя властта, тя печели убедително изборите за окръжни съвети, като получава общо 1 524 298 гласа в цялата страна срещу 462 176 гласа, подадени за основната опозиционна сила Национал-либералната партия. Това съотношение за територията на т. нар. "старо кралство" и Добруджа е 520 643 срещу 232 360 гласа, а за Бесарабия - 288 200 срещу 61 197 гласа¹⁴.

Опит за участие в изборите като организирана малцинствена общност правят българите от окръг Четатя Албъ. Формирането на тяхната малцинствена организация, чието начало се поставя на конгреса в с. Ивановка Българска, е в непосредствена връзка с предстоящите окръжни избори. "Президиумът на Комитета на българското обединение" свиква на 19 януари 1930 г. в същото село събрание на всички членове на комитета, за да се обсъдят българските кандидатури. Същевременно се повежда и предизборна кампания чрез статии във в. "Нашият глас". Тяхното съдържание може да се обособи в няколко теми:

1. Обосноваване на необходимостта от национално организиране на малцинствата, особено с оглед на тяхното участие в местното самоуправление,
2. Формулиране на кредото и идеала на инициаторите, както и на малцинствените искания на българите в окръга, като се имат предвид главно техните нужди от просвета и народен език,
3. Полемика с местните лидери на управляващата НЦП и критика на местните органи на управление.

Като първостепенна задача в конкретния момент вестникът сочи организирането на малцинствата в "национални общини", или "национални организации" за защита на техните права чрез свои "действителни представители, ползващи се с доверието на населението, имащи известен обществен стаж и добре познати с нуждите на този край". За пример в това отношение се дават немците и евреите в окръга, а в държавен мащаб – и унгарците, чиято добра организираност задължава управляващите фактори винаги да се съобразяват с тях. Във вестника се утвърждава тезата, че малцинственото самоорганизиране е необходимо, за да се отхвърли излишната и вредна опека на политическите партии, но също и за да се преодолее разединението в средите на българското население. Твърди се, че местните организации на партиите /визира се преди всичко тази на НЦП/ са "почти лишени от обществени и интелигентни сили" – включват в своите предизборни листи само тесния кръг на свои партизани, които често нямат отношение към проблемите на окръга или само търсят добра служба и не се ползват с доверие сред местното население. "Българинът щом е

в политическа партия, той вече не е наш – четем в статията “Български кахъри” – защото прави не онова, за каквото имат нужда неговите избиратели, ами каквото му заръча неговият партийни шеф”. Потвърждението се вижда в поведението на българите-парламентаристи, избрани с листата на НЦП /става дума за сенатора Степан Авдутов и депутата Георги Станев, избрани в окръга на парламентарните избори през декември 1928 г./, за които се твърди, че “забравиха тези, по чиито гърбове се качиха толкова горе”. Тежкото положение на българите ще продължава дотогава, докогато те не си “дадат вярата” на една своя “национална организация, която ще прави по-малко политика, но ще се грижи като майка за нас”. Тя трябва да “сбере всичките българи в една корава единност”, с която ще се съобразява всяка политическа партия. А във връзка с предстоящите окръжни избори се отправя призив към “безпартийните обществени сили” да съставят и поддържат една предизборна листа, която да внесе коректив в състава на бъдещия Уезден /окръжен - б. а./ съвет и поне отчасти да създаде условия за продуктивна работа¹⁵.

Кредото на малцинствените дейци от окръг Четатя Албъ е изразено в статията “Нашата вяра. Кои сме и какво изповядваме?”. Неговото нравствено и социално съдържание се състои от няколко елемента: “от честност, от искреност, от стремеж за безкористно служене на интересите на всички населяващи нашия край народности върху началата на демократизма в най-широкия и истински смисъл на тази дума”, защита на “угнетените, обидените и оскъбените”, борба за правда и справедливост, против лицемерието, хамелеонството и гешефтарството. А гражданският и политически идеал на миноритарните включва свободното самоопределение на националностите, свободата на словото, печата, събранията, вероизповеданията и езика, най-широкото градско и окръжно самоуправление¹⁶. Тази общо формулирана позиция се конкретизира до известна степен само по отношение на проблемите, свързани с просветата. Като се изтъква нейната важна роля, в статията “Трябва ни просвета” се казва, че съответните права могат да се придобият само при наличие на добра организация, инициативност от страна на българското малцинство и интензивна работа сред широките слоеве на населението. Конкретната дейност в тази насока ще се развива от новосъздадената българска организация¹⁷. В друга статия, озаглавена “Дайте на българите школа”, се пледира за откриване на липсващите в окръга средни училища — гимназии и професионални (без да се уточнява езикът на преподаване), тъй като съществуващите начални училища не дават достатъчно образование на местното българско население. Тук обаче се подчертава, че откриването на такива училища трябва да бъде грижа и на депутатите и сенаторите от управляващата партия, която е била широко подкрепена на парламентарните избори¹⁸.

Утвърждаването на малцинствената кауза за предстоящите окръжни избори се осъществява преди всичко чрез разграничаване, полемизиране и критика по

отношение на местната организация и ръководни дейци на НЦП. Някои от важните принципни различия между двете страни са посочени в статията на А. Вершинин “Ние и те”. На “псевдodemократизма на акерманските църънисти”, при който инициативите идват само от горе, като определените партийни представители са послушни изпълнители на волята на ръководството, авторът противопоставя “истинския демократизъм”, при който се действа от долу на горе, а народните избраници изпълняват волята на населението, което представят¹⁹. Същевременно, по повод някои публикации в местния печат, насочени срещу националното организиране на българите, Н. Гозалов пише, че “демократическата група, начело с Ф. Т. Узун, не е против Национал-църънистката партия, а въстава срещу всяка ненормалност, несправедливост, допускани от ръководителите на местната партия /т. е. партийна организация - б. а./, а също и против неуважението на правата на националните малцинства”²⁰.

Местната национал-църънистка организация е критикувана и заради нейното предизборно поведение. Разобличават се опитът за използване на две предизборни листи, тенденциозността при подбора на кандидатите, обидното отношение на някои партийни емисари към българското население в селата. Започва размяна и на лични обвинения и нападки. В. “Нашият глас” подлага на най-остра критика местния национал-църънистки лидер и депутат Теодор Якобеску, който е обвиняван, че използва властта за лично облагодетелстване или че в парламента се обявява за защита правата на малцинствата, а в действителност е против тяхното организиране. Не са пощадени и българите-активисти на управляващата партия. От друга страна, вестникът опровергава личните нападки, отправяни в местния партийен печат, срещу лидера на българското движение Ф. Узун и негови съмишленици.

Други обекти на малцинствената критика във вестника са градската управа на Четатя Албъ, начело с кмета А. Арнаутов, заради пасивност и неудачна дейност или Окръжната търговска камара поради извършените в нея финансови злоупотреби. Надхвърляйки границите на окръга, малцинствените дейци изразяват недоволство от назначаването на управителя на директората Бесарабия Димитру Молдован, за който се твърди, че няма нищо общо с областта и че вероятно е назначен по партийни съображения²¹.

Резултатът от предизборната дейност на малцинствените дейци в окръга е съставянето на т. нар. “безпартийна листа на националните малцинства” и нейното регистриране за участие в изборите за окръжен съвет. Явно това става по инициатива на българите, тъй като почти целият “президиум”, избран на конгреса в Ивановка Българска, е включен в листата, а самият Ф. Узун я оглавява. Мнозинството от кандидатите за окръжни съветници са също българи - около 15 от общо 36 души. Освен тях, в листата фигурират и представители на руското, украинското, гагаузкото, германското и еврейското население в окръга /докolkото може да се съди по имената/. Кандидатите са от 28 селища, като най-

много - трима са от с. Ивановка Българска. Между тях има петима бивши или настоящи учители, четирима адвокати или юристи, по един търговец, фелдшер, специалист по винопроизводство, бивш нотариус и свещеник, а останалите са означени като "селяни", "колонисти" или "кооператори"²².

В предизборните обръщения към българите в окръга се изтъква, че те имат право на около 15 места в 36-членния окръжен съвет, тъй като съставляват почти половината от населението в окръга. Твърди се, че с това право се съобразява само листата, начело с Ф. Узун, защото другите партийни листи включват само 2-3 българи, а самите партии се опитват отново да излъжат местните жители. Призивът за "събуждане" на българите и осъзнаване на техните истински потребности се аргументира още един път така: "Трябват ни за там /т. е. за Окръжния съвет - б. а./ наши хора, които ги боли сърцето за нас, с нашата сиромашия. Трябват ни българите народолюбци, които ще се борят за правото на нашите села. Нито една партия не Ви дава добри и разбрани защитници, само организацията има грижа да представи в своя список № 2 кандидати българи и руснаци, начело с адвоката Узун, които яко ще Ви пазят интересите"²³.

Освен "безпартийната листа на националните малцинства" за изборите в окръга са регистрирани още три листи - на НЦП, на Национал-либералната партия и на Църнистката партия на д-р Н. Лупу /според друга информация вместо партийната листа на д-р Лупу е регистрирана самостоятелна листа на еврейското малцинство/²⁴. Няма точни данни за резултатите от изборите в окръг Четатя Албъ, но като се имат предвид общите резултати за страната и за Бесарабия, както и някои други косвени податки, може да се допусне, че и тук управляващата НЦП печели убедителна победа, а малцинствената листа не успява да преодолее минималната 20-процентна избирателна квота.

Началото на организирано малцинствено движение на българите в Южна Бесарабия се посреща с голям интерес от страна на българските дейци в Добруджа, обществеността в България и българската дипломация. Израз на тяхното отношение и насърчителна подкрепа са: информацията и коментарите в българския печат, установяването или разширяването на контактите между българите от Добруджа и Бесарабия, представянето на бесарабската българска кауза от добруджанския деец Тодор Тошев пред конгреса на националните малцинства в Женева през 1930 г., активизирането на подкрепата от страна на Съюза на бесарабските българи в България за българското движение в Бесарабия, съветите на българския пълномощен министър в Букурещ Св. Поменов за обединяване на българското малцинство в Румъния и т. н.²⁵ Все пак тези действия имат повече морален, отколкото реален политически ефект. Българската държава не само няма никакво отношение към подготовката на малцинствената акция в Южна Бесарабия, но и не се ангажира пряко с малцинствените проблеми на бесарабските българи.

Обществените прояви на българите в окр. Четатя Албъ привличат вниманието дори и на някои чужди дипломати, като управляващия английската легация в Букурещ²⁶. А техният интерес към всяка промяна на положението в Бесарабия несъмнено се определя от все още спорния международен статут на областта, чието присъединяване към Румъния не се признава от Съветския съюз и където руското влияние и комунистическата пропаганда имат силни позиции. В тази връзка заслужава внимание интерпретацията на българското движение в Бесарабия от някои некомунистически обществени среди в България. В статия, публикувана във в. "Слово", Михаил Маджаров пише, че това движение може да бъде /както се разбираше и от някои румънски политици/ "предпазително средство срещу болшевишката агитация", защото "когато меншествата добият възможност да водят една мирна и лоялна култура политика, те ще забравят да търсят в насието свободата си"²⁷.

Причините, поради които разгледаните обществени прояви сред бесарабските българи не постигат траен успех и не прерастват в добре организирано малцинствено движение, са загатнати или посочени в няколко писма на главния инициатор Ф. Узун до дейци на Съюза на бесарабските българи в България: 1) изолираност на водачите и въздържаност от участие в малцинственото движение /на малобройната интелигенция - поради страх от загуба на държавна служба или обвързаност с румънски политически партии, а на широките слоеве на българското население - поради дълго време насаждения страх от репресии и заради влошеното по време на голямата криза стопанско положение, което отклонява вниманието от обществената дейност/; 2) липса на подготвени кадри и парични средства, на материална и политическа подкрепа от страна на българската държава; 3) противодействие на румънските политически сили и особено на управляващата партия, която при това все още се ползва с доверие сред местното население²⁸. Специално за резултата от участието в окръжните избори трябва да се имат предвид и ограниченото време за предизборна подготовка, липсата на изградена организационна структура и недостатъчният политически опит на малцинствените дейци в окръга.

Но освен посочените причини, които се дължат предимно на обективни исторически обстоятелства, трябва да бъде изтъкната още една, която има народопсихологически характер. Тя е посочена от един външен наблюдател и съвременник, какъвто е румънецът Теодор Холбан, който през 30-те години прави службено проучване за "българските малцинства в Румъния". След като споменава за малцинствените прояви сред бесарабските българи във връзка с опитите за организиране и обединение на българските общности, той заключава: "Но не успяха, понеже им липсва духа на солидарност и организираност. Никъде между малцинствата в Румъния не съществуват такива дразги и несъгласия, както при българите. Затова те и в бъдеще не ще успеят да се организират"²⁹. Тази песимистична за българското малцинство в Румъния прогноза се сбъдва.

Проявите на организирано малцинствено движение сред българите в Южна Бесарабия през 1929–1930 г. са начало на опитите за тяхното организиране в границите на "Велика Румъния". Станали възможни в условията на една сравнително благоприятна международна и вътрешнополитическа конюнктура, те се раждат спонтанно и се вписват в общия процес на активизиране на легалните движения на малцинствата в края на 20-те и началото на 30-те години. Определено влияние върху тях оказват борбите на българите в Добруджа и тези на другите по-големи и организирани малцинствени общности в Румъния. Малцинствената дейност на българите в окръг Четатя Албъ придобива характер на регионално обществено-политическо движение, тъй като тя е преди всичко резултат на недоволство от начина и методите на румънското управление в Бесарабия. Това определя и тенденцията към обединяване на обществените усилия на малцинствата в окръга и създаване на тяхна група за политически натиск, чиято цел е да постигне повече автономност в местното самоуправление. Същевременно конгресът на българите в с. Ивановка Българска, трите броя на в. "Нашият глас" и съставянето на малцинствената листа за участие в изборите за окръжен съвет са израз и на едно пробуждащо се чувство за национално самосъхранение, което придава на движението национално-културен и малцинствен характер. Въпреки че не обхващат широките слоеве на бесарабското българско население и не постигат трайни успехи, тези прояви все пак показват устойчивостта на българската национална идентичност в Бесарабия и възможностите за нейната обществена защита чрез собствена малцинствена организация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Въпросите прояви са представени накратко в моята статия "Бесарабските българи във "Велика Румъния", – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. I, В. Търново, 1992, 165–166.

² Вж. Walters, F. P., A History of the League of Nations, London, 1969, 396–411; Sierpowski, S. L., Les dilemmes à la Société des Nations au sujet des minorités, In: Palis Western Affairs, No 2, 1984, 187–210; Njagulov, B. I., La question de la Dobruđa dans les relations bulgare-romaines au cours du premier gouvernement national-țaraniste en Roumanie (1928–1931), In: Etudes balkaniques, 1989, No 4, 35–39; Тодоров, П. Международна дейност на Съюза на бесарабските българи (1918–1934 г.). – В: Българите в Северното Причерноморие, Т. II, В. Търново, 1993, 224–225.

³ Вж. Scurtu, I. Din viața, politica a României după Marea Unire, vol. 2, p. 1, București, 1986, p. 876 sq; Njagulov, B. I., Op. cit. 22–27.

⁴ Вж. Njagulov, B. I., Op. cit. p. 27; Добруджанските българи и конгресите на европейските национални малцинства, – В: сб. Добруджа, кн. 7, 1990, 87–89, 93–97; Същият, Политическа борба в защита на българските национални интереси /разговор с г-н Данаил Ст. Бежаров за Българската миноритарна партия в Добруджа под румънска власт/, – В: Сб. Добруджа, кн. 8, 1991, 210–224; Същият, Убийството на Христо Стефанов – лично отмъщение или политически атентат? Пак там, с. 193–197.

⁵ Вж. Les Bulgares de Bessarabie, Sofia, 1928; Les Bulgares de Bessarabie, Sofia, 1932. Нягулов, Б. л. Бесарабските българи... 162–165.

⁶ В. Единство, Добрич, бр. 52 от 1 ноември 1929; бр. 68 от 24 ноември 1929; бр. 85 от 1 януари 1930.

⁷ Mașuila, S. Studiu etnografic asupra populației României, București, 1940, p. 34; Nistor, I., Așezările bulgare și gagaule din Basarabia, București, 1944, 358–359. Според българските дейци в окръга, българите наброяват почти половината от цялото местно население /Вж. по-нататък в текста/.

⁸ Angelescu, C., Loi de l'enseignement primaire de l'Etat et de l'enseignement normal-primaire, București, 1925.

⁹ ЦДИА, ф. 164, оп. 1, а. е. 8, л. 3, 7.

¹⁰ Централный национальный архив – Република Молдова, ф. 680, оп. 1, ед. хр. 3 192, л. 96. Документът ми беше предоставен от Николай Червенков; Вж. и Единство, бр. 90 от 12 януари 1930.

¹¹ В. Нашият глас /Наш голос/, Четатя Албъ, бр. 1 от 15 януари 1930 – Българският конгрес /статията е подписана с псевдонима Бай Ганю/; Вж. и Единство, бр. 101 от 29 януари 1930, – Конгресът на бесарабските българи.

¹² Нашият глас, бр. 1 от 15 януари 1930, Нашите задачи.

¹³ В. Трибуна, Констанца, бр. 37 от 16 декември 1929, Ат. Г. Брашованов, – Предстоящите избори.

¹⁴ Единство, бр. 104 от 1 февруари 1930; бр. 107 от 7 февруари 1930; бр. 108 от 9 февруари

1930; Scurtu, I., Op. cit., p. 151.

¹⁵ Нашият глас, бр. 1 от 15 януари 1930, Н. Гозалов, – Доволно; бр. 2 от 22 януари 1930, – Кого трябва да изберем в Уездния съвет; бр. 3 от 29 януари 1930, – Български кахъри.

¹⁶ Пак там, бр. 2 от 22 януари 1930, – Наша възра.

¹⁷ Пак там, – Трябва ни просвета.

¹⁸ Пак там, бр. 3 от 29 януари 1930, – Дайте на българите школа.

¹⁹ Пак там, бр. 2, от 22 януари 1930, А. Вершинин, Мы и они.

²⁰ Пак там, Н. Гозалов, – К тревоге в акерманском царанистком лагере.

²¹ Вж. пак там, бр. 1, 2 и 3 от 15, 22 и 29 януари 1930.

²² Пак там, бр. 3 от 29 януари 1930, – К выборам в Уездный совет.

²³ Пак там, – Гласувайте за нашия список № 2; – Българи.

²⁴ Вж. пак там, бр. 3 от 29 януари 1930.

²⁵ Нягулов, Б. Л., Бесарабските българи... 166–167.

²⁶ ЦДИА, ф. 176, оп. 6, а. е. 70, л. 25.

²⁷ В. Слово, София, бр. 2 280 от 20 януари 1930, М. Ив. Маджаров, – Народностните борби в Бесарабия.

²⁸ ЦДИА, ф. 164, оп. 1, а. е. 8, л. 5, 6, 7; а. е. 9, л. 41.

²⁹ Arhivele Statului, București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 31/1939, f. 33.

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ТРЕТИ

БЪЛГАРИТЕ В БЕСАРАБИЯ 1941–1944 Г.

ПЕТЪР ТОДОРОВ

В съществуващата научна и научнопопулярна литература са осветлявани редица проблеми от историята на българското население в Бесарабия. Но за нерадостната му участ през 1941–1944 г. липсват специални изследвания — дори в обзорни прегледи се споменава само, че и българите, като останалото бесарабско население, живеят при условията на “диктатурата на Антонеску”¹. Обаче има значителен брой публикации, в които се изясняват доста обстоятелствено — и с фалшификаторски намерения от някои румънски автори — редица проблеми от историята на Бесарабия през посочения период. Заслужава специално да се отбележи фундаменталният труд на Изяслав Левит “Участие фашисткой Румынии в агрессии против СССР”. Кишинев, 1981, който е написан въз основа на обилен и първостепенен по значимост документален материал². Важно значение имат също сборниците: “Советский Придунайский край. 1940–1945 г. г. Документы и материалы”. Одеса, 1970, 405 с. и “Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1940–1945 г. г. Сборник документов и материалов”. Т. I, Кишинев, 1975, 652 с., Т. II, Кишинев, 1976, 657 с. В тях са поместени и труднодостъпни документи на различни румънски фондообразуватели, като Бесарабското губернаторство, префектури /окръжни управления/ и др.

Целта на настоящия доклад е да се осветлят накратко основните аспекти от проблема за положението на българите в Бесарабия през 1941–1944 г., когато след едногодишен съветски режим областта е отново присъединена към Румъния и в нея свирепства фашисткия режим на Йон Антонеску³. Използвана е главно българска дипломатическа документация. Особено ценни са докладите на българския пълномощен министър в Букурещ Ст. Петров, който се оказва не само отличен познавач на живота във военновременна Румъния, но и човек с открито изявени демократични възгледи.